

ภาพพจน์ในไตรภูมิพระร่วง

จินตนา พุทฺธเมตตะ

ไตรภูมิพระร่วง พระนิพนธ์ในพญาสิทธิราชย์ เป็นวรรณคดีที่สำคัญยิ่งเรื่องหนึ่งในสมัยสุโขทัย มี สาระตลึงเชิงปรัชญาในพุทธศาสนาและคุณค่าทาง วรรณศิลป์สูงล้ำ ชักนำจิตใจให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ สะเทือนใจใคร่ละบาปใฝ่บำเพ็ญบุญด้วยรสคำและ ความของการใช้ภาษาที่สรรคสร้างผู้อ่านจะเกิดจินต นภาพในผลแห่งบาปและบุญว่านำไปสู่ชีวิตที่เป็น ทุกข์และสุขอย่างไร การพรรณนาภาพทั้งสามอัน ละเอียดละออ แจ่มชัด ในไตรภูมิพระร่วงเป็น แม่บทแห่งวรรณคดี งานจิตรกรรม ปฏิมากรรม คติความเชื่อและอื่น ๆ

เมื่อได้พิจารณาศิลปะของการใช้ภาษาใน ไตรภูมิพระร่วงเห็นว่าเป็นมูลเหตุสำคัญในการสร้าง มโนภาพและโน้มน้าวจิตใจผู้อ่านให้เกิดกุศลจิต ละเว้นการประกอบอกุศลกรรม เพราะผู้นิพนธ์ทรง ใช้คำและความที่กะทัดรัด การเปรียบเทียบให้เห็น เป็นรูปธรรมทั้งที่เนื้อหาสาระบริบูรณ์ไปด้วยปรัชญา และธรรมะ นับเป็นการใช้ภาพพจน์ (Figure of Speech) ที่มีศักยภาพยิ่ง

พลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนราธิป พงศ์ประพันธ์ ทรงบัญญัติคำว่า “ภาพพจน์” แทน การใช้คำ Figure of Speech และทรงอธิบายไว้ว่า “หมายถึง การสร้างมโนภาพให้กำเนิดโดยอาศัย

ถ้อยคำหรือโวหารของผู้ประพันธ์เป็นการสร้างภาพ ในจิตของผู้อ่าน”

นอกจากพลตรี พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น นราธิปพงศ์ประพันธ์ จะทรงบัญญัติศัพท์พร้อมทั้ง ให้ความหมายดังกล่าวแล้ว ยังมีผู้อธิบายความ หมายของคำว่า “ภาพพจน์” ไว้ดังนี้

กุหลาบ มัลลิกะมาส (วรรณคดีวิจารณ์ : 2522 : หน้า 125-132) กล่าวว่า

ภาพพจน์ คือ ถ้อยคำที่เรียบเรียงขึ้นโดยไม่ กล่าวอย่างตรงไปตรงมา ทั้งนี้โดยมีเจตนาให้มี ประสิทธิภาพต่อความเข้าใจและความรู้สึกยิ่งขึ้นกว่า การใช้ถ้อยคำบอกเล่าตามธรรมดา ซึ่งในวรรณคดี ไทยโดยเฉพาะในบทร้อยกรอง กวีอาจพูดอย่างหนึ่ง แต่หมายความอีกอย่างหนึ่ง ภาพพจน์มิได้มีแต่ เฉพาะร้อยกรอง ในร้อยแก้ว นักเขียนก็นิยมใช้วิธี การสร้างภาพพจน์เช่นเดียวกัน การใช้ภาพพจน์ใน การแต่งทำให้ผู้อ่านได้ร่วมเข้าใจจิต และรู้สึกอย่าง เข้าถึงอารมณ์ยิ่งขึ้น ตามที่ผู้แต่งตั้งใจเสนอ

ปรีชา ช่างขวัญยืน (ศิลปะการเขียนชุดพื้น ฐานของการใช้ภาษา 2 : 2525 หน้า 13) กล่าวว่า

ภาพพจน์ (Figure of Speech) เป็น อุปกรณ์สำหรับพรรณนาโวหาร เพื่อให้ผู้อ่านเกิด

มโนภาพชัดเจนทั้งในด้านรูปร่าง สี สัน ความรู้สึก ราวกับสิ่งนั้นปรากฏอยู่ตรงหน้า ภาพที่เกิดในใจนั้น เด่นชัดราวกับเป็นภาพที่ผู้อ่านประสบมาด้วยตนเอง และยังสามารถจำได้แม่นยำ

วินิตา ดิถียนต์ (เอกสารประกอบการสอนวิชา 411202 วิจารณ์วรรณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร : 2536) เรียกว่า “ภาษาภาพ” และกล่าวว่า ภาษาภาพ หมายถึง การใช้ภาษาที่ผิดไปจากปกติหรือผิดจากภาษามาตรฐานในด้านความหมายของคำหรือการเรียงลำดับคำ ทั้งนี้เพื่อให้ได้ความหมายหรือผลกระทบอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นพิเศษ ภาพ (Figures) ดังกล่าวนั้นนับถือกันมาช้านานว่าเป็น “อสังการ” (Ornament) ของภาษากลมกลืนเป็นส่วนหนึ่งของภาษาอย่างที่จะขาดเสียมิได้

ภาพพจน์ที่มีผู้นิยมใช้กันนั้นมี 4 แบบ (ดวง มน จิตรจำนงค์ : สุนทรียภาพในภาษาไทย : 2527 หน้า 162-163) คือ

1. ภาพพจน์แบบความเปรียบโดยตรง (Simile)
2. ภาพพจน์แบบความเปรียบโดยนัย (Metaphor)
3. ภาพพจน์แบบการกล่าวเกินจริง (Hyperbole)
4. ภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐาน (Personification)

1. ภาพพจน์แบบความเปรียบโดยตรง (Simile) เป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่าเหมือนอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งทั้ง 2 สิ่งนั้นโดยธรรมชาติแล้วแตกต่างกัน แต่ว่ามีลักษณะหรือคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่งที่เหมือนกันหรือคล้ายกัน โดยมีการใช้คำช่วยเปรียบ เช่น เหมือน คล้าย ราว ราวกับ คือ ดุจ ประดุจ ฯลฯ

เพื่อให้ผู้อ่านเกิดภาพในใจหรือมโนภาพและเข้าใจสิ่งที่ผู้เขียนกำลังกล่าวถึงอย่างเด่นชัด

2. ภาพพจน์แบบใช้ความเปรียบโดยนัย (Metaphor) เป็นการนำของสองสิ่งที่ไม่ได้โดยธรรมชาติแล้วแตกต่างกัน แต่นำมาเปรียบเทียบเหมือนกับว่าเป็นสิ่งเดียวกัน โดยใช้คำว่า “เป็น” “คือ” เป็นคำช่วยเปรียบหรืออาจไม่มีคำช่วยเปรียบเทียบก็ได้

3. ภาพพจน์แบบการกล่าวเกินจริง (Hyperbole) เป็นภาพพจน์ที่เกิดจากความคิดของ กวีที่ใช้ถ้อยคำหรือสำนวนที่ต้องการย้ำความหมายให้ฟังหนักแน่นจริงจัง เช่น เน้นอารมณ์รัก อารมณ์โศก ประทับใจ เป็นการใช้คำพูดเกินจริง เกินความหมายที่ผู้พูดต้องการโดยที่ผู้พูดและผู้ฟังต่างก็รู้ว่า เป็นเพียงการสร้างสำนวนโวหารเพื่อย้ำความหนักแน่น มิใช่เป็นการกล่าวเท็จ หรือต้องการสร้างสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ให้เป็นไปได้ขึ้นมา

4. ภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐาน (Personification) เป็นความเปรียบที่พรรณนาสิ่งที่เป็นนามธรรมให้กลายเป็นรูปธรรมหรือพรรณนาสิ่งที่ไม่ใช่มนุษย์ให้มีการกระทำมีความรู้สึกและมีคุณสมบัติอย่างสิ่งมีชีวิตหรือมนุษย์

จากคำจำกัดความข้างต้น จะเห็นได้ว่า ภาพพจน์เป็นอุปกรณหรือเครื่องมือที่ใช้ในการเขียนข้อความแบบพรรณนาซึ่งทำให้ข้อความนั้นมีประสิทธิภาพต่อความเข้าใจ อารมณ์ และความรู้สึกของผู้อ่าน คือ อารมณ์และความเข้าใจอย่างเด่นชัดตามที่ผู้เขียนต้องการ

ลักษณะการใช้ภาษาในการสร้างภาพพจน์ในไตรภูมิพระร่วงพบว่า มีทั้งหมด 4 แบบ คือ

1. ภาพพจน์แบบความเปรียบโดยตรง (Simile)

2. ภาพพจน์แบบความเปรียบโดยนัย (Metaphor)

3. ภาพพจน์แบบการกล่าวเกินจริง (Hyperbol)

4. ภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐาน (Personification)

ภาพพจน์แบบความเปรียบโดยตรง (Simile) และภาพพจน์แบบความเปรียบโดยนัย (Metaphor) จะประกอบด้วย ข้อความ 2 ส่วน คือ ส่วนที่ผู้เขียนยกขึ้นมากล่าวก่อน เรียกว่า **ส่วนที่ต้องการเปรียบเทียบ** เป็นข้อความทางด้านซ้าย และส่วนที่ผู้เขียนเลือกนำมาเปรียบ เรียกว่า **ส่วนที่นำมาเปรียบ** เป็นข้อความทางด้านขวา ทั้งส่วนที่ต้องการเปรียบเทียบและส่วนที่นำมาเปรียบ จะมี**คำช่วยเปรียบเทียบ**เป็นตัวเชื่อมอยู่ตรงกลางระหว่างข้อความทั้ง 2 ส่วน ซึ่งกล่าวรายละเอียดได้ดังต่อไปนี้ คือ

1. **ส่วนที่ต้องการเปรียบเทียบ** ได้แก่ คำหรือข้อความที่ หมายถึง สิ่งมีชีวิตหรือสิ่งไม่มีชีวิตหรือสภาวะหรือเหตุการณ์หรือกิริยาอาการที่นำมาเปรียบกับสิ่งอื่น สภาวะอื่นหรือเหตุการณ์อื่นหรือกิริยาอาการอื่น เพื่อให้เกิดมโนภาพ ส่วนที่ต้องการเปรียบเทียบจะปรากฏอยู่หน้าคำช่วยเปรียบเทียบ เช่น

[บริวารล้อมแก้ว] **รุ่งเรืองงาม** | เหมือน |
ดาวดารารออันล้อมพระจันทร์ในเมื่อเพ็งบูรณ
(หน้า 61)

เปรตจำพวกหนึ่ง**ตัวงาม** | ดัง | ทอง
(หน้า 29)

[เปรต] **ปากเขาน้อยน้อย** | เท่า | ฐเข็ม
(หน้า 28)

[หญ้าฉวีนิยา] **และละเอียดอ่อน** | ดัง | สำลี
(หน้า 47-48)

ฝูงนกกลุ่มกิน [ลูกไม้inariผล] | ดัง | หมิกินผึ้ง
(หน้า 133)

ขวากยกอกเขา [เปรต] | ดัง | ท่านเสียบปลา
(หน้า 29)

ข้อความ “[บริวารล้อมแก้ว] รุ่งเรืองงาม เปรตจำพวกหนึ่งตัวงาม ปากเขาน้อยน้อย [หญ้าฉวีนิยา] และละเอียดอ่อน ฝูงนกกลุ่มกิน [ลูกไม้inariผล] และขวากยกอกเขา [เปรต]” เป็นส่วนที่ต้องการเปรียบเทียบซึ่งอยู่ทางด้านซ้าย

2. **ส่วนที่นำมาเปรียบ** ได้แก่ คำหรือข้อความที่หมายถึงสิ่งมีชีวิตหรือสิ่งไม่มีชีวิตหรือสภาวะหรือเหตุการณ์อื่นหรือกิริยาอาการอื่นนำมาเปรียบ เพื่อให้เกิดมโนภาพ ส่วนที่นำมาเปรียบจะปรากฏอยู่หลังคำช่วยเปรียบเทียบ เช่น

[บริวารล้อมแก้ว] รุ่งเรืองงาม | เหมือน | **ดาวดารารออันล้อมพระจันทร์ในเมื่อเพ็งบูรณ**
(หน้า 61)

เปรตจำพวกหนึ่งตัวงาม | ดัง | **ทอง**
(หน้า 29)

[เปรต] ปากเขาน้อยน้อย | เท่า | **ฐเข็ม**
(หน้า 28)

[หญ้าฉวีนิยา] และละเอียดอ่อน | ดัง | **สำลี**
(หน้า 47-48)

ฝูงนกกลุ่มกิน [ลูกไม้inariผล] | ดัง | **หมิกินผึ้ง**
(หน้า 133)

ขวากยกอกเขา [เปรต] | ดัง | **ท่านเสียบปลา**
(หน้า 29)

ข้อความ “ดาวดารารออันล้อมพระจันทร์ในเมื่อเพ็งบูรณ ทอง ฐเข็ม สำลี หมิกินผึ้ง และท่านเสียบปลา” เป็นส่วนที่นำมาเปรียบ ซึ่งอยู่ทางด้านขวา

3. คำช่วยเปรียบเทียบ ได้แก่ คำที่คั่นระหว่างส่วนที่ต้องการเปรียบกับส่วนที่นำมาเปรียบเพื่อแสดงว่า ส่วนที่ต้องการเปรียบและส่วนที่นำมาเปรียบนั้นเหมือนกัน คล้ายกัน เท่ากัน หรือเป็นสิ่งเดียวกัน เช่น คำว่า เหมือน คล้าย ราว ราวกับ ตั้ง ดุจ ประดุจ เท่า เป็น คือ ฯลฯ คำช่วยเปรียบเทียบมี 2 ประเภท คือ

3.1 คำช่วยเปรียบเทียบที่ใช้ในภาพพจน์แบบความเปรียบโดยตรง เช่น เหมือน คล้าย ราว ราวกับ ตั้ง ดุจ ประดุจ เท่า ฯลฯ

3.2 คำช่วยเปรียบเทียบที่ใช้ในภาพพจน์แบบความเปรียบโดยนัย มีคำว่า “เป็น” และ “คือ” แต่ที่พบในไตรภูมิพระร่วงมีเพียงคำว่า “เป็น” ไม่พบข้อความที่ใช้คำช่วยเปรียบเทียบ “คือ” และไม่พบข้อความที่ไม่มีคำช่วยเปรียบเทียบซึ่งผู้อ่านจะต้องตีความเองโดยไม่มีคำแสดงการเปรียบเทียบ

การใช้ภาพพจน์แบบความเปรียบโดยตรงพบว่ามิใช่มากที่สุด ส่วนการใช้ภาพพจน์แบบความเปรียบโดยนัย พบน้อยมาก มีเพียง 2 ข้อความเท่านั้น คือ

“เพราะเหตุว่าใจ ของเทพยดาผู้นั้นโกรธ
เป็นไฟ แลใจของเทพยดามิได้โกรธ
นั้นเป็นน้ำ”

(หน้า 113)

ข้อความข้างต้นส่วนที่ต้องการเปรียบมีความหมายของความรู้สึกโกรธซึ่งผู้นิพนธ์ใช้คำว่า “ใจ ... โกรธ” ส่วนที่นำมาเปรียบผู้นิพนธ์ใช้คำว่า “ไฟ” ซึ่งมีความหมายถึง “ความเร่าร้อนและการเผาผลาญ” ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกและเกิดมโนภาพได้อย่างชัดเจน ส่วนความรู้สึก “ไม่โกรธ” ผู้นิพนธ์ใช้คำว่า “ใจ ... มิได้โกรธ” คำที่นำมาเปรียบผู้นิพนธ์ใช้คำว่า “น้ำ” ซึ่งให้ความรู้สึกถึง “ความเยือกเย็น ความชุ่มชื้นและความสดชื่น” ทำให้ผู้อ่านเข้าใจถึง ใจที่

ผูกโกรธนั้นรุ่มร้อนดังไฟเผา ส่วนใจดีนั้นให้แต่ความชุ่มชื้นเย็น ความสงบ เป็นการเปรียบเทียบที่ตรงข้าม ทำให้ตัดกันในการรู้สึกจึงเกิดความชัดเจนขึ้นทันที

อีกข้อความหนึ่ง ผู้นิพนธ์ละคำว่า “โกรธ” แต่เมื่อผู้อ่านอ่านข้อความในส่วนที่นำมาเปรียบจะเกิดความเข้าใจทันที ดังนี้

“อันว่าใจของเทพยดาทั้งสองนี้ก็ เป็นไฟ
ไหม้ตัวเขาทั้งสอง”

(หน้า 113)

ส่วนที่ต้องการเปรียบมีความหมายเป็นความรู้สึกซึ่งผู้นิพนธ์ใช้คำว่า “ใจ” เพียงคำเดียวโดยละคำว่า “โกรธ” แต่เมื่อผู้นิพนธ์นำไปเปรียบกับ “ไฟ” ซึ่งสื่อความหมายถึง “ความเร่าร้อนและการเผาผลาญ” จึงทำให้ผู้อ่านเข้าใจความหมายได้ทันทีว่า คือ ไฟ โทสะ อีกทั้งยังมีข้อความขยาย คือ “ไหม้ตัวเขาทั้งสอง” ทำให้ผู้อ่านเห็นอาการทรมานทรมายของผู้โดนไฟเผาได้อย่างชัดเจน

ส่วนลักษณะการใช้ภาษาในการสร้างภาพพจน์แบบการกล่าวเกินจริง (Hyperbol) และภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐาน (Personification) ในไตรภูมิพระร่วงนั้น มีลักษณะการใช้ภาษาที่ต่างไปจากภาพพจน์แบบความเปรียบโดยตรงและภาพพจน์แบบความเปรียบโดยนัย คือ ไม่มีคำช่วยเปรียบเทียบและข้อความในส่วนที่นำมาเปรียบจะมีความหมายเกินจริงหรือเป็นคำพูดหรือกิริยาของสิ่งที่ไม่มีชีวิต และภาพพจน์ทั้ง 2 แบบนี้พบน้อยมาก คือ ภาพพจน์แบบการกล่าวเกินจริง พบเพียง 4 ข้อความ ดังนี้

“เสียงนกอันชื่อว่า กรวิกนั้นไล่
แลมีเสียงอันไพเราะมากถูกเนื้อ
ฟังใจแก่ฝูงสัตว์ทั้งหลายยิ่งนักหนา

แม้ว่าเสื่อจะเอาเนื้อไปกินก็ดี
 ครั้นว่าได้ยินเสียงนกกกรวิกนั้น
 ร้องก็ลืมเสื่อ แลมีอาจะเอา
 เนื้อไปกินได้เลยแล”

(หน้า 72)

นกกกรวิก คือ นกการเวกมีเสียงไพเราะเป็น
 เอกอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ไม่ปรากฏในโลกมนุษย์
 เมื่อผู้นิพนธ์ต้องการให้ผู้อ่านประจักษ์ถึงความไพเราะ
 อันพิเศษของเสียงนกกกรวิกนี้ ได้ใช้ข้อความมาเปรียบ
 โดยใช้กิริยาอาการของเสื่อที่กำลังจะกินเนื้อ เพียง
 สดับเสียงนกกกรวิก เสื่อก็เคลิบเคลิ้มพลัดพลินใจ
 จนลืมกิน เพียงเท่านี้ผู้อ่านสามารถจินตนาการถึง
 ความไพเราะอ่อนหวานประโลมใจของเสียงนกก
 กรวิกได้ว่า มีอนุภาพขนาดหยุดความหิวของสัตว์
 ร้ายผู้ทรงพลังได้นั้นจะน่าพิงก์เพียงใด

“เปรตกลางจำพวก ผอมนักหนา
 เมื่อหาอาหารกินบมิได้ แม้ว่าจะ
 จะขอเอาเนื้อน้อยหนึ่งก็ดี
 เลือดหยาดหนึ่งก็ตีบมิได้เลย”

(หน้า 28)

เมื่อผู้นิพนธ์กล่าวถึงความผอมของเปรตได้
 ใช้ข้อความเปรียบเทียบที่เน้นความหมายให้ผู้อ่านเห็น
 ภาพว่า เปรตนั้นผอมแห้งจะหาเลือดหรือเนื้อออก
 มามิได้เลย การใช้คำว่า “ขอ” ซึ่งมีความหมายว่า
 ขูดจากเนื้อที่เหลือเพียงน้อยนิดนั้นนับว่าเป็นการใช้
 คำที่ให้ความหมายได้อย่างจะแจ้งเช่นเดียวกับ
 ข้อความที่กล่าวถึงความผอมของกาลกัญชกาอสุรว่า

“[กาลกัญชกาอสุร] มีตัวผอมนักหนา
 มาตราว่าเนื้อน้อยหนึ่งก็ดี เลือดน้อยหนึ่งก็ดี
 ก็หามิได้ในตัวเขานั้น”

(หน้า 34)

การใช้คำว่า “ก็หามิได้” แสดงให้เห็นเด่นชัดว่า
 ผอมแห้งถึงขนาดที่เดียว

ข้อความสุดท้ายของภาพพจน์แบบการกล่าว
 เกินจริง ผู้นิพนธ์กล่าวถึงความเหม็นของแม่น้ำใน
 นรกที่เต็มไปด้วยลามกอาจมาว่า

“คนนรกนั้นอยู่ในแม่น้ำใหญ่อันหนึ่ง
 เต็มไปด้วยลามกอาจมา แลเหม็น
 นักหนาแม้ว่าอยู่ไกลโยชน์
 ก็ยังเหม็นอยู่”

(หน้า 16)

ผู้นิพนธ์ใช้มาตราวัดระยะทางคือ โยชน์ เป็น
 ความเปรียบ ซึ่ง 1 โยชน์ มีระยะทางเท่ากับ 400 เส้น
 หรือ เท่ากับ 16 กิโลเมตร^๑ ให้ความหมายแก่ผู้อ่าน
 ได้ทราบว่ แม่น้ำนั้น เหม็นเหลือเกิน แม้อยู่ไกล
 แสนไกลก็กลิ่นก็ยังคลุ้งไปถึง

ภาพพจน์แบบบุคลาธิษฐาน เป็นภาพพจน์
 อีกประการหนึ่งที่พบในไตรภูมิพระร่วง ซึ่งพบเพียง
 4 ข้อความ คือ

“แลน้ำพระสมุทรมีใจรักนัก
 อดทนมิได้จึงตามมาส่ง
 กงจักรแก้วนั้น”

(หน้า 61)

^๑ 1 เส้น มีค่าเท่ากับ 40 เมตร

400 เส้น มีค่าเท่ากับ $40 \times 400 = 16,000$ เมตร

1 กิโลเมตร มีค่าเท่ากับ 1,000 เมตร หรือเท่ากับ 16 กิโลเมตร

“ส่วนว่าน้ำพระสมุทรนั้นมีใจ
รักกงจักรแก้วนักหนามีใคร
จะให้ไปจากเลย”

(หน้า 61)

“แก้วแหวนเงินทองทั้งหลาย
ก็มีใจรักกงจักรแก้วนั้นนักหนา
จึงชวนกันมาส่งกงจักรแก้ว
เถิงฝั่งสมุทรข้างหนึ่งแล”

(หน้า 61)

กิริยาอาการว่า “ตามมาส่ง” และความรู้สึก
“ใจรัก” เป็นกิริยาอาการและความรู้สึกของมนุษย์เมื่อ
ผู้นิพนธ์นำกิริยาอาการและความรู้สึกนี้มาเป็น
อาการและความรู้สึกของพระสมุทร แก้วแหวนและ
เงินทอง ซึ่งเป็นสิ่งไม่มีชีวิตจึงทำให้ผู้อ่านเห็นภาพ
และเข้าใจถึงอาณาภาพของกงจักรแก้วที่สามารถ
ดึงดูดน้ำและแก้วแหวนเงินทองอันเป็นสิ่งมีค่ามาได้
สมเป็นจักรแก้วของพญามหาจักรพรรดิราช

ข้อความอีกข้อความหนึ่งเป็นบทสนทนา
ระหว่างฉัพพรรณรังสี ซึ่งเป็นพระรัศมี 6 ประการ
ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระรัศมีทั้ง 6 ได้
สนทนาโต้ถามถึงสาเหตุของการได้ปรากฏขึ้นก่อน
และหลังกันและกันราวกับพระรัศมีเหล่านี้ เป็น
บุคคลทั่วไปที่สามารถพูดคุยกันได้

พระรัศมี 6 ประการดังนี้ สลวงอันเขียวงามยิ่งเขียว
อันที่ขาวงามยิ่งขาว อันเหลืองงามยิ่งเหลือง อันที่แดงงาม
ยิ่งแดง อันที่แดงอ่อนงามยิ่งแดงอ่อน อันที่พราวเรืองดัง
ดาวผกายพริ้ว พระรัศมี 6 ประการออกแต่พระองค์พระ
พุทธเจ้า แล้วกลับกลอกฉวัดเฉวียนไปมา แลพระรัศมีทั้ง
หลายนั้นป้อนรู้ศรัทธาพร้อม ลางอันก็กอง ลางอันก็รายไป
ลางอันก็ห้วยมา ลางอันหนา ลางอันน้อย ลางอันเป็นหมู่
ลางอันเป็นตัว ลางอันเป็นลมล่อม ลางอันค้อมลงดิน ลาง
อันขึ้นไปเมืองฟ้า ลางอันไปหน้า ลางอันไปหลัง ประหนึ่ง

กันออก แลพระรัศมีอันที่เขียวไปก่อน พระรัศมีอันเหลือง
ไปตาม พระรัศมีอันแดงไปอันดับ พระรัศมีขาวไปอันดับ
พระรัศมีแดงอ่อนไปอันดับ พระรัศมีอันพราวงามดังดาว
ผกายพริ้วไปภายหลัง ทั้ง 6 พระรัศมีอันที่เหลืองนั้นหมู่หนึ่ง
ดูจรรู้ จักรู้ว่าแก่หมู่พระรัศมีอันที่เขียวนั้นดังนี้ ดูกรรัศมีอัน
เขียวแล ท่านจงอยู่ดูตามท่านดู ดังฤๅแลท่านไปก่อนดู
เพื่อกำเนิดเกิดบุญสมภารแห่งท่านเป็นดังฤๅ อันว่าพระ
รัศมีอันที่เขียวนั้นกระทำดังเหยี่ยวแลแปรมาขานดังนี้อันว่า
ดูนี้ใส่มีบุญ เมื่อครั้งพระพุทธิเจ้าเรายังเป็นโพธิสัตว์ อัน
ทรงพระนามชื่อพระเจ้าสิพีราชวันนั้นได้ ท่านควัก
พระเนตรออกแลให้เป็นทานแต่พระอินทร์ อันนฤมิตเป็น
พรหมมาขอวันนั้น ด้วยเดชพระสมภารบารมีตั้งนี้ดูก็
เกิดพระรัศมีมีพรรณเขียว แลดูจึงนำหน้าท่านทั้งหลายไป
ก่อนเพื่อตั้งนั้นแล เมื่อนั้นจึงพระรัศมีอันแดงใสเรืองรุ่งฟุ้ง
ออกไป จึงแลเห็นหมู่พระรัศมีอันเหลืองแลไปก่อนหน้านั้น
จึงหมู่พระรัศมีอันแดงนั้นประจูดังจรรู้ว่า ดังนี้ว่า ดูกรหมู่
พระรัศมีอันเหลือง เพราะเหตุใดแลท่านจึงไปก่อนดูแล
บุญสมภารบารมีท่านๆ ทำเป็นดังฤๅบ้าง ? จึงหมู่พระรัศมี
อันที่เหลืองนั้นกระทำอาการดังจะรู้แลแปรคินมาขานตอบ
พระรัศมีอันแดง ดังนั้นว่าฉันนี้ ครั้งเมื่อพระพุทธิเจ้าเรา
สร้างสมภารเป็นเจ้าวิริยบัณฑิตนั้นได้ ท่านเชือดเนื้อออก
มาให้แก่พระอินทร์อันนฤมิตลงมาเป็นช่างทองแลให้ตีเป็น
แผ่นทองปิดพระพุทธิรูปเจ้าด้วยใจใสศรัทธาแลยินดีนักหนา
เหตุนี้แลดูจึงมาได้เป็นพระรัศมีสีเหลืองเรืองรุ่งงามดังทอง
แลดูจึงไปก่อนหน้าท่านด้วยบุญสมภารบารมีตั้งนี้แลเมื่อ
นั้นจึงหมู่พระรัศมีอันมีพรรณขาวนั้นเห็นหมู่พระรัศมีอัน
แดงนั้นไปก่อนพระรัศมีขาวทำอาการดูจรรู้ว่าแก่หมู่
พระรัศมีอันสีแดงนั้นฉันนี้ว่า ดูกรหมู่พระรัศมีอันสีแดงแล
ท่านใส่ไปก่อนดูเขี่ยใดแลพระสมภารบารมีท่านเป็นดังฤๅ
แลท่านรัศมีไปก่อนเราดังนี้ จึงหมู่พระรัศมีอันแดงนั้น
ดูจรรู้จะแปรแลมาขานตอบหมู่พระรัศมีอันสีขาวนั้นให้แจ้ง
แถลงว่า ดังนี้ว่าบุญสมภารมีเราใส่ใส่คือว่า เมื่อพระพุทธิ-
เจ้าเราเมื่อครั้ง ๒ สร้างสมภารเป็นเจ้าวันชีวมานะวัน
นั้นแลในนิยายหนึ่งว่าเจ้าพุมกุมารเอามีตมาผ่าอกเอาหัวใจ
เอาทำเป็นยาให้แก่แม่ตนอันชুবแลตายแล้วให้คืนเป็นขึ้น
มาด้วยเดชบุญสมภารบารมีตั้งนี้ ดูใส่จึงได้เป็นพระรัศมี
อันสีแดงแลดูจึงไปก่อนท่านด้วยสมภารตั้งนี้แล

เมื่อนั้นพระรัศมีอันสีเหลืองอ่อนดั่งทำนระบายรงหงสีบบาท เห็นหมู่พระรัศมีอันมีสีขาวนั้นไปก่อนหมู่พระรัศมีสีแดงเหลืองอ่อนนั้น ดั่งจักษุญาณแล้วแก่หมู่พระรัศมีอันสีขาวนั้นว่าฉันนี้ว่าดูกรท่านพระรัศมีหมู่พระรัศมีอันสีขาว ท่านใส้ไปก่อนเราเยี่ยะใด และบุญสมภารบารมีท่านใส้ได้กระทำเป็นดั่งฤๅ แลท่านจึงไปก่อนเราดั่งนี้ ? จึงหมู่พระรัศมีอันสีขาวนั้นดูจั่งจะรู้แลแปรคินมาขานตอบว่า ฉันนี้ว่าบุญสมภารเราใส้ ครั้งเมื่อพระพุทธิเจ้าเราใส้ สร้างสมภารเป็นพระญาเวสสันดรอันอวยทานช้างเผือกตัวชื่อ บัจจยนาเคนทร์แก่พราหมณ์ทั้งหลายอันมาแต่เมื่อ กลิงคราชภูร์ด้วยใจศรัทธา ด้วยบุญสมภารบารมีดั่งนั้น ดูจึงได้มาเป็นพระรัศมีอันสีขาว แลดูได้ไปก่อนหน้าท่านด้วยบุญสมภารเราดั่งนี้แล

เมื่อนั้นจึงพระรัศมีอันใส้ดั่งดาวผกายพริก แลผลิกรัตนะก็เห็นหมู่พระรัศมีสีแดงเหลืองดั่งระบายรงหงสีบบาทนั้นไปก่อน อันว่าหมู่พระรัศมีใส้ดั่งดาวดั่งดาวผกายพริก แลผลิกรัตนะนั้น ดั่งจักษุญาณ แล้วแก่หมู่พระรัศมีสีแดงเหลืองระบายรงหงสีบบาทว่าฉันนี้ว่า ดูกรพระรัศมีสีแดงเหลืองอ่อนดั่งระบายรงหงสีบบาท เหตุดั่งฤๅใส้แลท่านจึงไปก่อน ดู และบุญสมภารบารมีของท่านกระทำเป็นดั่งฤๅ แลท่านจึงไปก่อนเราดั่งนี้ ? จึงกาลนั้นอันว่าพระรัศมีสีแดงเหลืองอ่อนดั่งทำนระบายรงหงสีบบาทนั้น ดูจจะรู้แปรแลมาขานตอบแลบอกคิตว่า ดูนี้มีบุญสมภารบารมีในเมื่อครั้งพระพุทธิเจ้าสร้างสมภารเมื่อเห็นวิชาธรโพธิสัตว์วันนั้น แล ๕ เชือดเนื้อออกให้เป็นทานแก่ผีเสือกินเป็นอาหาร ด้วยบุญสมภารบารมีดั่งนี้ ดูจึงได้เป็นพระรัศมีสีแดงเหลืองอ่อนดั่งทำนระบายรงหงสีบบาท ทั้งนี้ดูจึงไปก่อนท่าน เพราะบุญสมภารบารมีของเราดั่งนี้ ดูจึงไปก่อนท่านแล

เมื่อนั้นจึงหมู่พระรัศมีสีพรรณดั่งดาวผกายพริก แลผลิกรัตนะก็เหาะฉวัดไปเบื้องหน้าก่อนรัศมีสีแดงเหลืองอ่อนดั่งระบายรงหงสีบบาทนั้น จึงหมู่ พระรัศมีสีแดงเหลืองอ่อนดั่งระบายรงหงสีบบาทนั้นเห็นพระรัศมีพรรณดั่งดาวผกายพริกผลิกรัตนะนั้นไปก่อน แลพระรัศมีสีแดงเหลืองอ่อนนั้นดูจั่งจะรู้ งามพระรัศมีซึ่งไปก่อนนั้นว่า ดูกรหมู่พระรัศมีสีพรรณดั่งดาวผกายพริกผลิกรัตนะ เหตุใด

ท่านใส้จึงไปก่อนเรา แลบุญสมภารบารมีท่านกระทำเป็นดั่งฤๅ แลท่านไปก่อนเราดั่งนี้ ? จึงกาลนั้นอันว่าหมู่พระรัศมีสีพรรณดั่งดาวผกายพริกผลิกรัตนะนั้นดูจั่งแปรมาบอก ว่า บุญสมภารบารมีเราใส้ได้ เมื่อพระเจ้าสร้างสมภารเมื่อครั้ง ๕ เป็นสสบัณฑิต วันนั้น ๕ มีใจศรัทธาและประดิษฐานตัวให้เป็นทาน แลทอดตัวลงในไฟอันพระอินทร์กองเท่าตัวให้เนื้อเป็นทานแก่พราหมณ์ ด้วยเดชบุญสมภารบารมีเราดั่งนี้ จึงให้ได้มาเป็นพระรัศมีพรรณดั่งดาวผกายพริกผลิกรัตนะ เราจึงได้ไปก่อนดั่งนี้แล (หน้า 122-134)

ผู้นิพนธ์สมมติให้ฉัพพรรณรังสีของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสิ่งมีชีวิตสามารถแสดงกิริยาอาการต่างๆ เช่นเดียวกับมนุษย์ เช่น การเหินไหว การหยุดการเคลื่อนไหว การสนทนาโต้ตอบกัน ฯลฯ อาการดังกล่าวทำให้ผู้อ่านทราบที่มาของศัพท์พรรณรังสีว่า รัศมีแต่ละสีมีบุญสมภารประการใด เช่น รัศมีสีแดงเกิดจากการที่พระโพธิสัตว์ทรงใช้มีดผ่าอกควักหัวใจทำเป็นยารักษาแม่ที่ถูกงูกัดตาย รัศมีสีเขียวเกิดจากการที่พระโพธิสัตว์ทรงควักพระเนตรให้พระอินทร์ที่เนรมิตตนเป็นพราหมณ์มาขอ เป็นต้น จากข้อความข้างต้นที่มีบทสนทนาของพระรัศมีต่างๆ ทำให้ผู้อ่านรู้ได้ว่า กว่าพระโพธิสัตว์จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าได้นั้นต้องบำเพ็ญบารมีอย่างสูงสุดเพียงใด

การใช้ความเปรียบเทียบบุคลาธิษฐานด้วยการสมมติให้สิ่งไม่มีชีวิตพูดคุยกันโดยใช้ภาษาอย่างมนุษย์นั้นเป็นการทำให้ผู้อ่านเกิดมโนภาพแจ่มชัดเข้าใจสิ่งต่างๆ ได้ง่ายขึ้น เป็นพลังที่ก่ออารมณ์สะเทือนใจและซาบซึ้งในบารมีขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงกระทำในอดีตชาติ ทำให้ผู้อ่านตระหนักว่าไม่มีผู้ใดในโลกนี้อีกแล้วที่จะสามารถกระทำได้เช่นพระองค์

ไตรภูมิพระร่วงมิใช่มีความดีเด่นทางด้านการใช้ภาษาในการสร้างภาพพจน์เท่านั้น ในเรื่องของการสรรหาคำที่นำมาเปรียบเพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพและรู้สึกร่วมไปกับผู้นิพนธ์ก็เป็นเยี่ยมโดยใช้คำหรือข้อความที่ผู้อ่านรู้จักเป็นอย่างดี เป็นสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัว อันทำให้เกิดมโนภาพที่แจ่มชัด เช่น การกล่าวถึงความเจ็บปวดของเปรตที่ตกลงไปในแม่น้ำใหญ่ชื่อว่า เวตถณี ซึ่งมีความเค็มยิ่งนักและได้น้ำก็มีขวกใหญ่และขาวบาดแลเนื้อทั่วตัวเปรตจนตนขาดหีน ผู้นิพนธ์พรรณนาอาการของเปรตที่ดิ้นทุรนทุรายด้วยความเจ็บปวดโดยเปรียบกับ **“ปลาที่ถูกรุกขี้หมาก”** ดังนี้

“[เปรต] ตกลงไปในน้ำนั้นเต็มหนักหนา
แลแสบนเนื้อแสบตนเขาแสนสาหัส
ดิ้นไปมา|ตั้ง|ปลาอันคนตีที่บนบก”
(หน้า 13)

การอธิบายภาพของฝูงยมบาลที่ลงโทษเปรตผู้นิพนธ์ใช้สภาพทั่วไปของการขายปลาในตลาดเป็นส่วนที่นำมาเปรียบ

“ฝูงยมพะบาลเอาเชือกเหล็กแดง
คล้องคอเขาแล้วลากเอาไปทอดลง
เหนือแผ่นเหล็กแดงแล้วจึงแทง
ด้วยหอกชะนักรแล้วจึงฟันด้วยพรว้า
แลเอาเนื้อเขาออกเรียง|ตั้ง|ทำน
เรียงขึ้นเนื้อขึ้นปลาขายกลางตลาด”
(หน้า 15-16)

เมื่อกกล่าวถึงดินแดนสวรรค์ที่งดงามเต็มไปด้วยดอกบัวดอกไม้ที่ส่งกลิ่นหอมอบอวลไปทั่วและไม้ผลที่มีรสชาติสุดแสนวิเศษ ก็ทรงเปรียบเทียบได้ดังนี้

“แผ่นดินในเมืองนั้นเป็นแผ่นดิน
ทองคำแวววาวงามและราบเรียบ

|ราว|หน้ากลอง แต่อ่อนละมุน|เหมือน|
|ฟูกผ้า| แก้วที่ประดับพื้นนั้นเมื่อ
เหยียบลงไปก็อ่อนนุ่มยุบลงเล็กน้อย
แล้วก็เดิมขึ้นมาเหมือนเดิม ไม่
ปรากฏรอยเท้าที่เหยียบ”

(หน้า 99)

“นอกจากนี้ยังมีน้ำที่ใสยิ่งกว่าแก้ว
มีดอกบัวห้าชนิดบานอยู่ในสระน้ำ
มีกลิ่นหอมราวอบไฉ้ มีดอกไม้ที่
สวยงามและต้นไม้ที่งามเลิศ มี
ผลไม้รสอร่อยยิ่งนัก ต้นไม้ดังกล่าว
นี้ออกดอกออกผลตลอดปีไม่รู้วาย”

(หน้า 99)

แม้กระทั่งแทนหินซึ่งตามปกติจะแข็งกระด้างแต่เมื่อเป็นสมบัติของเทวดากลับมีคุณวิเศษคือ อ่อนนุ่มและสวยงามจับใจ

“ริมฝั่งสระนั้นมีก้อนหินแก้ว 2 ก้อน
ชื่อธรรมาปริฐาสาณและสุทธรรมา
ปริฐาสาณ หินนั้นมีรัศมีรุ่งเรือง
สวยงามและอ่อนนุ่ม|ราวกับ|แผ่น
หนังเหนียว”
(หน้า 101)

“แทนศิลาแก้ว ชื่อ บันฑุกัมพล สีแดง
เข้ม|ราว|ดอกสะเอ้ง อ่อนนุ่ม|ราวกับ|ฟูกผ้า
และหงอนของราชหงส์ทอง เมื่อพระอินทร์
ประทับบนแท่นนี้ แท่นหินจะยุบลงไป
เสมอคือ เมื่อทรงลุกขึ้น แท่นศิลา
ก็จะคืนรูปดังเดิม”

(หน้า 108)

ดินแดนวิเศษอันมิใช่ดินแดนของมนุษย์โดยทั่วไปก็จะปรากฏสิ่งต่างๆ ที่มนุษย์ไม่มีโอกาสได้สัมผัส

ผัสในชีวิต อาทิ การพรรณนาภูมิภาค และชีวิตความเป็นอยู่ที่มีความสุขเหลือประมาณ ปราศจากความเจ็บปวดหรือการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ดังนี้

“แผ่นดินในอูตรกุรุทวีปนั้น ราบเรียบ
 เสมอกัน งามมาก มิได้เป็นหลุมเป็นบ่อ
 ขรุขระ คนทั้งหลายที่อาศัยอยู่ในที่นั้น
 ไม่มีความทุกข์ ความเศร้าโศกเสียใจ
 เลย และพวกสิงสาราสัตว์ทั้งหลาย
 อาทิ หมี หมา และงู ตลอดจน
 สรรพสัตว์อันดุร้ายนานาชนิดไม่มา
 เบียดเบียนทำร้ายคนทั้งหลายที่อยู่ใน
 ที่นั้นเลย และยังมีหญ้าชนิดหนึ่ง
 ชื่อว่า ฉวินยา งอกขึ้นพื้นแผ่นดิน
 นั้นมีสีเขียวงามดำ|ตั้ง|แววนกยูง
 ละเอียดอ่อน|ตั้ง|ฟูก|ตั้ง|สำลี งาม
 ขึ้นพื้นดิน 4 นิ้ว และมีน้ำใส
 เย็นสะอาดดื่มกินมีรสอร่อย ...
 ไหลเสมอฝั่ง เมื่อนกกา มาดื่มกิน
 ก็กินโดยไม่ต้องชะงอกหัวลงดื่ม”

(หน้า 85)

การกล่าวถึงมณีรัตนะ แก้วคูปารมีของพญามหาจักรพรรดิ ซึ่งผู้นิพนธ์ใช้ส่วนที่นำมาเปรียบเทียบเป็นผลไม่หลากหลายชนิดที่ล้นแล้วแต่คนทั่วไปรู้จักเป็นอย่างดี ยังผลให้ผู้อ่านเห็นภาพแจ่มชัดสามารถสร้างจินตนาการได้ดี ดังนี้

“แลแก้วทั้งหลายฝูงนั้นลงจำพวก
 |เท่า|**ลูกไฟ** ลงจำพวก|เท่า|**ลูกตาล**
 ลงจำพวก|เท่า|**ลูกมะตูม** ลงจำพวก
 |เท่า|**ลูกมะนาว** ลงจำพวก|เท่า|**ลูกมะม่วง**
 ลงจำพวก|เท่า|**ลูกมะขามป้อม**
 ลงจำพวก|เท่า|**ลูกมะกั่ว**”

(หน้า 66)

เมื่อถึงกาลอวสานของจักรวาลไฟบรรลัยกัลป์ลุกไหม้เผาผลาญทุกสิ่งแล้วเกิดฝนตก แต่ฝนนี้ไม่ใช่ฝนธรรมดาแต่เป็นฝนชะล้างความชั่วทั้งหลาย การเปรียบลักษณะเม็ดฝนซึ่งมีขนาดเล็กนิดเดียวแล้วขยายขนาดใหญ่ขึ้นๆ เป็นไปอย่างน่าตื่นตาตื่นใจ ทำให้ผู้อ่านรู้สึกถึงพลังอำนาจแห่งน้ำที่เริ่มจากหยาดเล็กๆ ทีละน้อยๆ จนในที่สุดถึงระดับน้ำได้สูงท่วมทันจักรวาล นับเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ยิ่งใหญ่สุดพรรณนา การสร้างภาพเป็นศิลปะการใช้อำนาจที่มีระเบียบและเป็นลำดับที่ยอดเยี่ยมที่สุด

“เมื่ออาทิแรกตกเมล็ดหนึ่ง|เท่า|**ดินธุลี**
 อยู่หึ่งนานแล้วจึงตกเมล็ดหนึ่ง|เท่า|
พรรณผักกาด อยู่หึ่งนานแล้วจึงตก
 |เท่า|**เมล็ดถั่ว** อยู่หึ่งหนึ่งจึงตก
 |เท่า|**ลูกมะขามป้อม** แล้ว|เท่า|**ลูกมะขวิด**
 แล|เท่า|**ตัวควาย** แล้ว|เท่า|**ตัวช้าง**
 แล้ว|เท่า|**เรือน**”

(หน้า 142)

การอ่านไตรภูมิพระร่วงจึงเป็นสิ่งเพลิดเพลินใจได้ทั้งความรู้และอรรถรส ด้วยผู้นิพนธ์ทรงใช้ศิลปะในการเรียบเรียงด้วยถ้อยคำสามัญและกลวิธีการเปรียบกับสิ่งต่างๆ อันปรากฏแวดล้อมที่พบเห็นกันอยู่จึงเกิดเป็นรูปธรรมที่เข้าใจได้ต้องแท้ แม้เนื้อหาไตรภูมิพระร่วงจะเต็มไปด้วยความรู้เรื่องราวของจักรวาลโบราณ ปรัชญา ศาสนธรรมในศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องซับซ้อนเข้าใจยาก แต่ด้วยพระอัจฉริยภาพแห่งพญาลิไทย ในเชิงอักษรศาสตร์ทรงสามารถแสดงนามธรรมทั้งปวงนั้นให้เป็นรูปธรรมได้อย่างงดงาม เป็นกลวิธีการใช้ภาษาที่นำเสนอใจศึกษาแก่นักภาษาอยู่เสมอมา

เอกสารอ้างอิง

- กุหลาบ มัลลิกะมาส. **วรรณคดีวิจารณ์** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2522.
- _____. **วรรณคดีไทย** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2527.
- ชลธิรา กัลล้อยู่. **วรรณคดีของปวงชน** พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2519.
- ชวน เพชรแก้ว. **วรรณคดีวิจารณ์และการศึกษาวรรณคดี**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2520.
- ดวงมน จิตรจำนงค์. **สุนทรียภาพในภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เคล็ดไทย, 2527.
- ทรัพย์ ประกอบสุข. **วรรณคดีขาคก**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน, 2527.
- ทองสุข เกตุโรจน์. **อธิบายศัพท์วรรณคดี**. กรุงเทพมหานคร : กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2529.
- ธิดา สารยะ. “ไตรภูมิกับการจัดระเบียบความคิดในประวัติศาสตร์สังคมไทย,” **ศิลปวัฒนธรรม**, ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 (ธันวาคม 2527), หน้า 96.
- ประจักษ์ ประภาพิตยการ. **ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีและวรรณกรรมเอกของไทย**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางเขน, 2522.
- ประเสริฐ ณ นคร. “สวัสดิคติ” แปลจากบทความที่เสนอในการสัมมนาระหว่างชาติ เรื่องไทยศึกษา 22 สิงหาคม. **กษัตริย์และอาณาจักรสุโขทัย**. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนต, 2517), หน้า 66.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. **ศิลปะการเขียนชุดพื้นฐานของการใช้ภาษา 2**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิชาการ, 2526.
- วรมณี, พระราช. **ไตรภูมิพระร่วงอิทธิพลต่อสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แสงรุ่งการพิมพ์, 2526.
- วินิตา ดิถียนต์. “ภาษาภาพในวรรณคดี” เอกสารประกอบการสอนวิชา 411202 วรรณคดีวิจารณ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2536.
- วิภา กงกะนันทน์. **วรรณคดีศึกษา**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2533.
- ลิไทย, พระมหาธรรมราชาที่ 1 พญา. **ไตรภูมิกลาหรือไตรภูมิพระร่วง** ฉบับตรวจสอบชำระใหม่ พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, 2526.
- สนิทา ตั้งทวี. **วรรณคดีและวรรณกรรมศาสนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2527.
- สังวรสมาธิวัตร [ประเดิม โกมล], พระครู. **โลกและชีวิตจากบทเรียนไตรภูมิพระร่วง**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โกมลการพิมพ์, 2519.
- เสฐียรโกเศศ. **เล่าเรื่องในไตรภูมิ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2515.